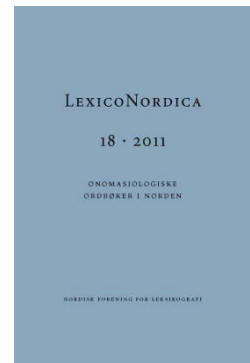

LexicoNordica

Titel: Onomasiologiskhed og leksikografi
Forfatter: Ken Farø
Kilde: LexicoNordica 18, 2011, s. 41-60
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Onomasiologiskhed og leksikografi

Ken Farø¹

What is *onomasiologicalness*? How does it interact with (other) lexicographical concepts? Is it a relevant lexicographical genre criterion? The newcoined term *onomasiologicalness* makes it easier to more clearly graduate the traditional binarity of the lexicographical genre distinction between semasiological dictionaries on the one hand and onomasiological dictionaries on the other. In this vein, the onomasiologicalness of a number of quite different dictionary types is looked at.

1. Indledning

Denne artikel beskæftiger sig med den onomasiologiske tilgang til ordforrådet i en leksikografisk kontekst. Jeg forsøger at trække nogle mere overordnede linjer, uden at være bundet af en tilknytning til et konkret ordbogsprojekt. Artiklen indeholder følgende:

- en nødtørftig begrebsafklaring af det, der her kaldes *onomasiologiskhed*
- en refleksion over forholdet til andre leksikografisk relevante kategorier
- en stillingtagen til “onomasiologisk” som leksikografisk genrebetegnelse

Ligesom bidraget ikke er rent leksikografisk, er dets empiri heller ikke udelukkende nordisk. Der indgår herudover tyske, engelske

¹ Tak til Lars Brink for både diskussioner og grundige kommentarer.

og vietnamesiske ordbøger. Der er tale om en åbning af en diskussion, snarere end om et helstøbt teoretisk bidrag.²

2. Begreb og term

Vi lægger ud med et forsøg på et lille overblik over det, vi kalder det “onomasiologiske”. Selve termen er i hvert fald i dansk sammenhæng ikke synderligt udbredt. Det fremgår bl.a. af *Den Store Danske*, som alene taler om “begrebsordbøger” og “synonymordbøger” og ikke om “onomasiologiske ordbøger”. Ikke desto mindre er det en velkommen metaterm, som derfor med rette indgår i titlen på dette nummer af *LexicoNordica*, bl.a. fordi den åbner for en bredere metaleksikografisk diskussion. Men begrebet er på den anden side også så abstrakt, at det kan være vanskeligt at se nytten af det. Jeg gør et ydmygt forsøg i dette bidrag.

Et muligt synonym til termen er *betegnelselære* (jf. tysk *Bezeichnungslehre*, se Rehbock 2000), fordi det er en tilgang til ordforrådet, der går fra indholdet til de aktuelle betegnelser for det samme indhold. Der spørges altså med Dornseiff (1959): “Hvilke ord og ordforbindelser bruger vidt forskellige mennesker, typer, grupper, områder og tider, når de vil udtrykke forskellige indhold, og hvorfor?” (min oversættelse). Det interrogative element i Dornseiffs formulering er ikke uvæsentligt, for som leksikologisk disciplin er onomasiologien i sit historiske udgangspunkt erkendelsessøgende³, hvor den i leksikografisk sammenhæng er et struktureringsprincip.

Dornseiffs skudsmål vækker minder om sociolingvistikken, og det eksplicite onomasiologiske perspektiv har da også sin oprin-

2 At der heller ikke i alle tilfælde er tale om de nyeste udgaver af ordbøgerne, spiller ingen rolle for artiklens pointer.

3 Interessen retter sig såvel mod rent sproglige problemer som betydningsforandringer og mere kulturelle fænomener.

delse i den franske og tyske dialektgeografi, hvor koblingen mellem sprog og kultur spiller en væsentlig rolle. Fra onomasiologiens ståsted er sprogtegnet *betydning* undersøgelsens udgangspunkt og konstant (Nöth 2000:148). Onomasiologi handler grundlæggende om leksikalsk selektion, nemlig: “the selection of a name for a referent” (Geeraerts/Grondelaers 2002:314f.).

Onomasiologiens antonym, semasiologien, kaldes også *betydningslære* (af tysk *Bedeutungslehre*, Bußmann 2008:618). Den tager afsæt i de sproglige udtryk, altså de leksikalske former, og undersøger primært deres semantiske egenskaber eller betydningsrelationerne imellem dem.

Man kan så stille spørgsmålet, hvilken rolle *fremmedsprog* spiller i denne begrebssystematik? For onomasiologien er i sit historiske udgangspunkt nok varietetsorienteret, men den er samtidig også noget modersmålsfokuseret. Ifølge Nöth (2000:160) er den interlingvale oversættelses semantik altid onomasiologisk. I retningen $L1 \rightarrow L2^4$ er der tale om en onomasiologisk problemstilling. Vi står jo med et indhold X i sprog Y, hvortil vi søger et udtryk i sprog Z. Jo mere sproglig diversitet, der er på ækvivalentsiden, desto mere onomasiologisk er ordbogen. Derfor er polylingvale ordbøger ofte onomasiologiske; det samme er sådanne, der angiver dialektale, gruppesproglige eller andre sociolektale ækvivalenter.

Den nordisk baserede *Förbjudna ordboken* (1998) er i høj grad polylingval (den behandler 9 sprog) og angiver ækvivalenter til en lang række tabuiserede ord fra fire kildeområder: sygdom, afføring, religion og sex – ikke tilfældigt de samme semantiske domæner, som leverer stof til bandeord.

Man kan også anskue forskellen mellem det semasiologiske og det onomasiologiske perspektiv ved hjælp af to andre leksikologiske begreber, synonymi og polysemi: Synonymi er et fokusom-

4 L1 skal her læses som ‘modersmål’, mens L2 repræsenterer fremmedsproget.

råde i onomasiologien, mens polysemi er et af semasiologiens centrale problemer (Geeraerts/Grondelaers 2002:304). For uden flere betegnelser for (næsten) samme indhold ingen onomasiologi og uden flere indhold(svarianter) til samme betegnelser i praksis ingen eller kun en fattig semasiologi.

I dansk almensprog har vi verbumsparret *hedde* og *betyde*, som repræsenterer henholdsvis det onomasiologiske og det semasiologiske perspektiv.

Uanset denne skelnen kommer man ikke uden om et vist “interplay of semasiology and onomasiology” (d.s.:314), som det vil fremgå af det følgende.

3. Typer af onomasiologiske ordbøger⁵

3.1. Synonymordbøger

Synonymordbøger (fx *Politikens Synonymordbog*) nævnes ofte som eksempel på onomasiologiske ordbøger. I en typisk synonymordbog er det genuine formål (Wiegand 1999), at brugeren ved hjælp af et ham allerede kendt leksem skal kunne finde frem til et andet leksem med en beslægtet betydning, som fx passer stilistisk, pragmatisk eller semantisk bedre til den aktuelle kommunikationssituation. I nogle tilfælde vil det være et, der “ligger på tungen”, som Dornseiff allerede i 1933 formulerede det fyndigt i sit første forord til den onomasiologiske klassiker *Deutscher Wortschatz nach Sachgruppen* (Dornseiff 1959).

Sidsteleddet *-schatz* fører os videre til *tesaurusser*, der netop rummer etymonet “skatkammer”. Som term er *tesaurus* lidt vaklende i sin brug. I nogle sprog, som fx engelsk, er begrebet nærmest

⁵ Diskussionen afstår fra at inddrage den ellers oplagte genre *begrebsordbog*, fordi den får en meget udførlig omtale i hhv. Nimb (2011) og Trap-Jensen (2011).

synonymt med *synonymordbog*. *Collins Cobuild Dictionary and Thesaurus* indeholder således i sin fod en løbende undertekst med synonymer til ordene fra hovedteksten. *Nonevent* suppleres således med *flop* (trykt med fed), *disappointment*, *failure*, *fasco*, *dud*, *washout*. Hertil kommer enkelte genus- og stiloplysninger.

Selv om synonymordbøger har status som et af flere paradeeksempler på onomasiologiske ordbøger, så er de ikke nødvendigvis konsekvent onomasiologiske. Dels er de ikke enestående: Synonymifunktioner eller snarere angivelse af betydningsrelationer i mere bred forstand er et element i mange såkaldte betydningsordbøger; fx indeholder DDO ud over synonymer også hyponymer (fx *cykel* > *tandem*), hyperonymer og antonymer, samt mere uspecifikt betydningsbeslægtede ord (*fremmedsprog* > *andetsprog*), dels er synonymordbøgerne typisk kun onomasiologiske i deres mikrostruktur. Makrostrukturelt er de helt traditionelt semasiologiske: Lemmapræsentationen er som regel rent alfabetisk ordnet. I nogle tilfælde er den ganske vist suppleret med et stikordsregister, men det er i reglen også alfabetisk.

3.2. Fraseologiske ordbøger

Er fraseologiske ordbøger onomasiologiske? Spørgsmålet er relevant, fordi fraseologien af visse forskere udlægges som et tillæg til enkeltordene, der sikrer afsender et kommunikativt variationspotentiale. Det er ikke vanskeligt at finde eksempler på, at fraser supplerer ordene stilistisk, konnotativt og ikonografisk. Fx er de fraseologiske muligheder for at udtrykke indholdet '(om mand) få sex' næsten uendelige på dansk. Her er et lille udvalg:

- (1) få noget
- (2) få noget på den dumme
- (3) score
- (4) fedte rotten

En anden onomasiologisk topscorer er indholdet 'dø', der manifesterer sig i et utal af fraser på dansk. Nogle få eksempler:

- (5) tage billetten
- (6) stille (træ)skoene
- (7) få en etværelses med låg
- (8) gå til de evige jagtmarker
- (9) gå hjem til Gud
- (10) gå bort
- (11) sove (stille) ind
- (12) tabe kampen mod kræften/...

Frasernes funktion er (i det aktuelle eksempel) eufemistisk at omskrive det unævnelige, i (5) til (8) ved at spøge med det, eller i (9) til (12) ved hjælp af det modsatte: sproglig diskretion. Selv om fraseologien således er højrelevant for onomasiologien, gør det ikke per automatik fraseologiske ordbøger onomasiologiske. De kan placere sig vidt forskelligt på det *onomasiologisk-semasiologiske kontinuum*. Dette begreb indfanger det forhold, at både leksikografiske enkeltelementer og hele ordbøger kan placeres et sted på en skala, hvor "fuldt semasiologisk" udgør det ene ekstrem, og "fuldt onomasiologisk" det andet.

Netop det er tilfældet for følgende fire eksempler: (a) *Danske Talemåder*, (b) *Idiomordbog*, (c) *Talemåder i dansk* og (d) *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*.

(a) *Danske Talemåder* bevæger sig overhovedet ikke over i den onomasiologiske ende af kontinuummet. Dens særkende er nemlig alene dokumentationen og forklaringen af de (farverige) idiomer, kompilatoren har fundet under sin daglige læsning. Der er ikke meget leksikografisk raffinement eller brugerfunktionalitet at hente i ordbogen. Dens væsentligste værdi består i de mange autentiske konteksteksempler, der demonstrerer frasernes opførsel i sprogbrugen.

(b) Trods sit visuelle element (se afsnit 3.3.) – ordbogen indeholder stregtegninger, der illustrerer idiomernes ikonografi – er heller ikke *Idiomordbog* fra Gyldendal onomasiologisk i sit koncept. Idiomets betydning forklares, og tegningerne har ikke andet end en lidt primitiv underholdningsværdi: Det er meget forudsigeligt, hvordan en tegner håndterer et idiom som *have hovedet under armen* eller *stå med skægget i postkassen*. Og det er trods alt den side af idiomet, der er lettest at forstå og beskrive; den har ikke nogen onomasiologiske implikationer. For det er *udtryksside-semantik* (jf. Farø 2006), eller med en term af Brink (2006): *pålydendebetydning*, hvorved vi ikke bevæger os afgørende væk fra det semasiologiske perspektiv.

(c) Det er først med *Talemåder i dansk*, at det fra et onomasiologisk standpunkt bliver interessant. I første omgang kan man fokusere på det faktum, at bogen kategoriserer sine fraser ud fra 30 forskellige tematiske grupper. Det er ikke, som man skulle tro, på indholds niveau, men derimod på ikonografisk plan. Men det er faktisk ikke noget onomasiologisk greb, for det orienterer sig igen mod idiomets udtryksside i bred forstand. Under emnet *Sygdom, sundhed og død* figurerer fx *der ligger hunden begravet*, skønt idiombetydningen snarere har noget med årsager og motiver at gøre. Men ordbogen indeholder et andet element, som med rette kan kaldes onomasiologisk, og det er synonymangivelser. Ganske vist forekommer der både synonymer i definitionsdelen og i en særlig frasedel. Fx defineres *det regner i stride strømme* både ved hjælp af indholdsparafrasen “det regner meget stærkt” og synonymet “det øsregner” i samme del af artikelstrukturen. Men generelt gives de (fraseologiske) synonymer på en særskilt plads nederst i artiklen, efter evt. fremmedsprogede ækvivalenter – her mærkeligt nok kun det tyske eksempel *es gießt/regnet in Strömen*. I det aktuelle tilfælde gives der synonymer som “(det er) et herrens vejr; det regner skomagerdrenge; det øser i spande” m.fl. Der er blevet gjort meget lidt brug af henvisninger.

(d) En virkelig onomasiologisk idiomordbog er *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Den indeholder 20.000 fraser, som er inddelt systematisk efter et begrebssystem, der begynder med *Tid, rum, sansedata* (fx *bis spät in die Nacht*) over *Holdning til medmennesker* (*jm den Kopf verdrehen*) til *Præferencer* (fx *weiß der Kuckuck!*, et udtryk for ligegyldighed eller opgiven). Værket indeholder desuden et stikordsregister, som gør det muligt at søge målrettet efter idiommer m.m., der udtrykker bestemte indhold. Fx kan man søge udtryk for *fræk, forargelse, vrede* og *begravelse*. Dette element er ikke alene nyttigt i forbindelse med brugerens produktion på tysk, men også for en leksikograf, der indædt søger efter ikonografiske frase-ækvivalenter til sin dansk-tyske ordbog. Forfatteren gør i sin indledning opmærksom på, at ordbogen tillader hele tre forskellige brugsmåder: 1. en semasiologisk, 2. en onomasiologisk og 3. en associativ. Hvis alle nordiske sprog havde et lignende værktøj, ville den nordiske idiomleksikografi ikke alene være et langt skridt videre. Det ville også være et solidt grundlag for en internordisk fraseleksikografi.⁶

Fraseologiske ordbøger er altså ikke nødvendigvis onomasiologiske. Men de lægger i høj grad op til en onomasiologisk behandling, i hvert fald i modersmålssammenhæng, hvor fraseologien kommunikativt først og fremmest repræsenterer en mulighed for udtryksvariation⁷. Hermed ser vi bort fra mere kognitive, meta-lingvistiske og underholdningsmæssige interesser for idiomatik, som ordbøger også kan vælge at honorere.

6 Tættest kommer vel Jón Hilmar Jónssons *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (2005), som indeholder en liste med danske ækvivalenter til de islandske begrebslemmer, hvilket giver danske og danskkyndige brugere en bedre tilgang til ordbogsteksten.

7 Men altså ikke udelukkende, for selvfølgelig repræsenterer idiommer også i nogen grad og ikke mindst for nogle modersmålstalere et receptionsproblem.

3.3. Visuelle ordbøger

Er *visuelle* ordbøger onomasiologiske? Der ser i hvert fald ud til at være en vis sammenhæng mellem visualisering og onomasiologiskhed, som det vil fremgå af dette afsnit.

Man kan naturligvis ophøje alle ordbogens kendetegn til generkriterium. Det gælder også for et træk som en illustration. Nu kan illustrationer være et mere eller mindre bærende element ved en ordbog. I en del tilfælde har illustrationen bare en understøttende funktion i forhold til receptionen af de pågældende leksemer. Det gælder eksempelvis i nogle fremmedordbøger. Decideret visuelle ordbøger, dvs. ordbøger hvor illustreringen udgør et bærende element i ordbogens funktionalitet, kendes især fra lørnerleksikografien, både den der understøtter modersmålstilegnelsen, og den der potentielt bidrager til fremmedsprogstilegnelsen. Børnebogsmarkedet bugner af gennemillustrerede ordbøger. Man føler her instinktivt en indskydelse til at sætte "ordbøger" i citationstegn. Men "ordbog" er ingen beskyttet titel og ingen fagterm⁸. De fuldt illustrerede børneordbøger findes både i overvejende onomasiologiske på den ene side og semasiologiske varianter på den anden, som overfladisk kan ligne hinanden, men som strukturelt er helt forskellige.

ABC-Bog er fx rent semasiologisk, eftersom den alene er struktureret ud fra det alfabetiske princip. De tableauer, barnet får serveret på siderne, er usandsynlige pseudotableauer uden nogen ontologisk sammenhæng mellem de illustrerede entiteter. De knyttes alene sammen af det fælles begyndelsesbogstav. På et tableau sidder fx en lænket løve på en lastbil med en lineal mellem benene og en lampe i ryggen, mens det lyner, og en loppe springer fra dens manke. Formålet er her at træne den lydige bevidsthed, ud over selvfølgelig at lære ord og stavning.

⁸ En anden udlægning er at betragte termen som repræsenterende både et almen- og et fagsprogligt indhold.

TEMATISKE BIDRAG

Andre børneordbøger er mere onomasiologiske. Merchandise-udgivelsen fra Danmarks Radio *Bamse fuld af ord* består af dobbeltsider med hvert sit tema og tableau, som honorerer et børneunivers, fx en skovtur, udklædning m.m. Ud fra disse indholdsuniverser kan barnet lære ord i sammenhæng.

Figur 1: Tilnærmelsesvis onomasiologisk tableau fra børneordbogen *Bamse fuld af ord*.

Lad os nu bevæge os fra modersmålet og til fremmedsproget. Det rudimentære tableau-koncept i Bamse-ordbogen går igen på højere niveau i den bilingvale *The New Oxford Picture Dictionary English/Vietnamese* (TNOPDEV). Her er 2.400 engelske leksemer, som optræder i 82 såkaldte "contextualized illustrations", blevet oversat til vietnamesisk. Bogen er progressivt indrettet, således at den begynder med familierelationer og kroppen, mens sportsgrene og fritidsaktiviteter udgør afslutningen. På den måde får den snarere en lærebogs struktur, end den er et begrebssystem. Desuden bliver asymmetrien mellem udgangs- og målsprog meget tydelig i så-

danne tilfælde, hvor de kulturelle forskelle er særligt store. Relevansen af de genstande og aktiviteter m.m., tableauerne afbilder, er meget forskellig i Vietnam og den vestlige engelsktalende verden, hvis en sådan findes.

Det er relativt tydeligt at spore, hvilke ækvivalenter til de engelske ord der ikke dækker over hjemlige koncepter, men som må antages at være ad hoc-oversættelser. Hvis vi ser bort fra egentlige, synlige importord som *ga* (banegård, fra fransk *gare*) og *phim* (film), så er de indimellem meget lange morfem-syntagmer et vidnesbyrd om, at der her er et fænomen, der er (traditionel) vietnamesisk kultur fremmed. Det er vanskeligt at lave velfungerende onomasiologiske ordbøger på tværs af omfattende kulturskel.

Foreign learner-ordbogen *MacMillan English Dictionary for Advanced Learners* (MEDAL) rummer også forskellige visuelle elementer, om end mindre konceptuelt end i den netop omtalte engelsk-vietnamesiske. Dels finder man under opslag som *bed* illustrationer af eksemplarer af den genstand, lemmaet denoterer. Et andet eksempel er opslaget *shape*, hvor der ofres en side på diverse geometriske standardformer og deres engelske betegnelser. Der behøver dog ikke at være tale om et eksplicit overbegreb – eller om et overbegreb overhovedet: Lemmaet *sharp* giver fx anledning til en sammenstilling af en række betydningsbeslægtede ord med illustrationer, som må formodes at kunne volde problemer for lærerens produktion: *pointed* (stiletter), *jagged* (glasskår), *spiky* (frisur), *sharp* (kniv), *serrated* (brødkniv), *blunt* (kniv) og *prickly* (blad). Ordbogens håndfuld tableauer (*House, Kitchen, Office, Clothes and patterns, Motorway and types of Transport* og *Car*) virker i sammenligning lidt tilfældige.

Politikens visuelle ordbog (PVO, 2007) er samlingens mest konsekvent onomasiologiske visuelle leksikografiske produkt. Den består af 920 sider med billeder og tableauer med udgangspunkt i et dansk ord, der tilsyneladende oversættes til 4 sprog: engelsk, tysk, fransk og spansk. Hertil kommer et overordentligt omfattende

register på næsten 200 sider. I modsætning til den netop analyserede ordbog med engelsk og vietnamesisk er værket struktureret ontologisk-hierarkisk. På makroniveau er inddelingen fagområder eller grupper af genstande, fx *Kunst og arkitektur* eller *Gør det selv og havearbejde*. Makroniveauet er ofte yderligere underinddelt; fx er *Billedkunst* inddelt i bl.a. *Maling og tegning*, der herudover omfatter fx *Vigtigste materialer* og *Udstyr*. På det underliggende mellemniveau kommer så selve de afbildede genstande (fx *synthesizer*) eller i nogle tilfælde tableauer som *badminton(bane)*. På (det optionelle) mikroniveau følger endelig genstandenes eller tableauernes enkeltdele.

Det onomasiologiske perspektiv åbner for en sontring, som ofte overses, nemlig distinktionen mellem faglig/ikke-faglig. Skellet mellem disse to funktionelle kontekster fremstår ret tydeligt i PVO. Dels er det generelt sådan, at mikroniveauet er der, hvor det faglige vokabular udfoldes. En *mejetærsker* (*Transport og maskiner / Tunge maskiner*) er jo ikke i sig selv fagsprog, men så snart man får behov for en reference til genstandenes enkeltdele, så aktiveres fagsproget i form af termer som *indføringskanal / feeding tube / Schrägförderer* og *tømmesnegl / unloading tube / Auslaufrohr*.

Visualisering er altså både potentielt og tendentielt et element, der spiller sammen med et onomasiologisk greb om ordforrådet. I forhold til de fraseologiske ordbøger er de to undersøgte hovedrepræsentanter for de visuelle ordbøger, TNODEV og PVO, i meget høj grad encyklopædiske – de forsøger jo både med deres billedudvalg og begrebssystematik at gengive verden sprogligt, mens den fraseologiske type så godt som ikke besidder encyklopædiske træk overhovedet: Her handler det udelukkende om sproglig ageren. Samtidig er visualisering meget lidt oplagt i sidstnævnte. Det er der gode grunde til. I det omfang, man opererer med en relativt snæver idiomdefinition, og det gør både *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*, *Talemåder i dansk*, *Danske talemåder* og *Idiomordbog* i hvert fald i praksis, er

kategoriens repræsentanter netop karakteriseret ved at være “non-encyklopædiske” (Farø 2006), fordi de ikke refererer til verden udenfor, men til menneskets subjektive oplevelser og relationer. De er desuden vanskelige at illustrere, fordi deres indhold i reglen er abstrakt (jf. forordet til *Talemåder i dansk*).

4. Den onomasiologiske ordbogs funktion(er)

Ifølge standardopfattelsen er den modersmåls-onomasiologiske ordbogs funktion at *aktivere* allerede kendt, men glemt viden hos brugeren. Det er også Dornseiffs udgangspunkt i hans originale forord til *Deutscher Wortschatz nach Sachgruppen* fra 1933 (1959). Men dels er opfattelsen ikke helt inkompatibel med den leksikografiske virkelighed, dels er målsætningen bag den ikke nødvendigvis hensigtsmæssig.

Selv om en del såkaldte onomasiologiske ordbøger er ganske nøgne i deres angivelsesstruktur, så er der selv i de mest karrige af dem sprækker i nøgenheden. Under *parre sig* i *Politikens Synonymordbog* får man således immervæk oplysninger om henholdsvis *knalde* og *kendes* stilleje eller kontekst, der er henholdsvis lavsprogslig og bibelsk. Men andre ordbøger går væsentligt videre. I den tidligere omtalte *Sinn- und sachverwandte Wörter* stilmarkeres der temmelig konsekvent og udførligt. Der gives også semantiske og pragmatiske distributionsoplysninger som fx “mht. mad”⁹ om *jmdm. die Bissen in dem Mund zählen* som synonym til *geizig* (‘nærig’).

Så synspunktet, at en onomasiologisk ordbog nødvendigvis skal aktivere allerede erhvervet viden, er relativt enkelt og måske endda problematisk. Det forudsætter en homogen og kompetent brugerprofil, som kun få brugere i virkeligheden kan leve op til. I mange tilfælde rækker oplysningerne i onomasiologiske ordbøger

⁹ “in bezug auf Essen”.

kun til krydsordsløsning, som med god vilje kan kaldes for semi-produktion. Reel sprogpåvirkning kræver væsentligt mere nuancerede produktionsoplysninger (jf. Hannesdóttir & Tingsell 2011).

Man behøver ikke engang at pege på de ikke-modersmålstalende som en i øvrigt meget oplagt brugergruppe, der ikke har så megen viden at aktivere. Også børn, unge, mindre belastede og i nogen grad også veluddannede vil indimellem opleve, at visse synonym-ækvivalenter repræsenterer ny viden og ikke bare aktivering af gammel.

Der kan naturligvis være tekniske og ikke mindst ressourcemæssige grunde til at praktisere princippet om det nøgne ækvivalentleksem i en onomasiologisk ordbog. Og der er tradition for at gøre det på den måde, selv om den altså ofte ikke er helt konsekvent gennemført. Men det helt grundlæggende spørgsmål er, hvorfor man skal ophæve noget til princip eller ligefrem dyd, som i mange tilfælde slet ikke er i brugerens interesse? For den er at få svar på alle potentielle spørgsmål, og dem er der mange af, når man anvender de foreliggende onomasiologiske bøger. Herudover er der det elektroniske argument: En elektronisk onomasiologisk ordbog er ikke tyngt af de ekstra data, en sådan funktionel komplettering af "aktiveringsdelen" kræver; her kan der *i princippet* bare hældes på, som Aarhuskolen ved flere lejligheder har fremført. Men selv her anses det vist for optimalt ikke at belaste brugeren med (for meget) ikke-efterspurgt information, fordi det jo kan hindre, at han overhovedet finder det, han reelt er interesseret i. Så alting med måde.

I nogle tilfælde kan man pege på helt andre funktioner. Brødrene Melin (1998) nævner, at deres allerede omtalte *Förbjudna ordboken* som en af sine hovedfunktioner har at sætte brugeren i stand til ikke at producere, men for en gangs skyld at *undgå* de pågældende former, fx i international erhvervskommunikation: "Fula ord är nämligen ofta korta och har en enkel ljudstruktur – precis de egenskaper man önskar sig för namn på företag och

produkter i internationell marknadsföring. Och där är orden definitivt omöjliga” (fra bagteksten). Den store danske energiproducent *DONG Energy* kunne med fordel have rådført sig med denne ordbog og ville så måske ikke have fastholdt sit historisk danske førsteled (en forkortelse for *Dansk Olie og NaturGas*), der i den internationale kommunikation skriftligt giver associationer til kønslivet (*dong* er engelsk slang for ‘penis’), mens en lydlig afkodning suppleres med indholdet ‘afføring’ (*dung*).

Onomasiologiske ordbøger er langt overvejende orienteret mod de *kommunikative funktioner* (1) tekstproduktion og (2) oversættelse til L2, mod (3) indlæring samt mod den *kognitive funktion* (4) viden eller metalingvistisk information (jf. Tarp 2007). Der er ingen principielle grænser for, hvor mange informationer ordbogen kan give for at understøtte disse funktioner. Gives der kun få eller næsten ingen, er det et udtryk for tradition eller ressourceknaphed, ikke iboende genrekrav.

5. Sammenfatning

Onomasiologiskhed er et perspektiv i kommunikationssituationen, der bevæger sig fra tegnets indhold til dets udtryk. Samtidig er det et leksikografisk struktureringsprincip. Det onomasiologiske perspektiv har ændret sig fra primært at tjene erkendelsesinteresser som betydningsforandring til i højere grad at understøtte praktiske kommunikative behov. Nogle ville sige fra leksikologi til leksikografi, andre fra én form for leksikografi til en anden.

Begrebet har affinitet til både den fraseologiske, encyklopædiske, dokumentariske, pædagogiske og den produktionsleksikografiske genre. I sig selv er *onomasiologisk* ikke nogen funktionel genrebetegnelse, selv om det er praktisk i værkstedssproget at kunne skelne groft mellem de to grundlæggende strukturerings-

principper *semasiologisk* og *onomasiologisk*. Men det er derudover principielt altid muligt at placere en ordbog på det onomasiologisk-semasiologiske kontinuum, både på elementplan og når den enkelte ordbog anskues ud fra sin samlede grad af onomasiologiskhed. Dermed er også begrundelsen for den terminologiske neologisme *onomasiologiskhed* givet: I leksikografisk sammenhæng er der altid tale om en grad af samme.

Ud over at begrebet er relativt og graduerbart, og ikke binært, er det relevant for forskellige leksikografiske niveauer og funktioner. En ordbog kan altså indeholde forskellige onomasiologiske elementer snarere end blot og bart at være onomasiologisk eller semasiologisk. To ordbøger, der set med det binære blik formentlig ville blive betegnet som semasiologiske, er *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* og *Den Danske Ordbog*, der dog begge indeholder væsentlige onomasiologiske karakteristika. Førstnævnte er imidlertid som accentueret produktionsværktøj noget mere sofistikeret og pragmatisk end DDO, som skal leve op til sin metafunktion som videnskabelig nationalordbog, der især fokuserer på betydningsforklaring. MEDAL gør således brug af typiske onomasiologiske virkemidler som billeder, synonymik og sprogbrugsoplysninger præcis der, hvor de skønnes at gøre gavn, og i et omfang, der ligeledes er funktionelt betinget.

De leksikografiske elementer, man tendentielt kan kalde onomasiologiske, eller som ofte indgår i samspil med det onomasiologiske, er:

1. betydningssystematisk ordning af lemmata
2. produktionsorientering
3. visualisering (i form af tableauer eller plancher)
4. synonymik (samt antonymik og hyperonymik og hyponymik)
5. begrebslig universalisme
6. fokus på det encyklopædiske frem for det snævert sproglige

Sidstnævnte finder man bl.a. i *Wörter und Sachen*-orienterede løbende dialektstovværker som de danske *Ømålsordbogen* og *Jysk Ordbog*.

Det onomasiologiske perspektiv er i sin grundide altså universalistisk, ligesom ideen om interlingval ækvivalens i fx bilingvale ordbøger grundlæggende er det. Men analysen af ordbøgerne i dette bidrag demonstrerer, at en sådan vision i praksis er umulig, både på grund af kulturelle forskelle og de samfundsændringer, tiden er ansvarlig for. Det universelle begrebssystem uafhængigt af tid og rum findes ikke (jf. også Trap-Jensen 2011).

Litteratur

Ordbøger og andre opslagsværker

- ABC-Bog*. København: Giraf Produkter 2008.
- Bamse fuld af ord*. Red. Gitte Meldgaard. København: Danmarks Radios Forlag 2009.
- Bußmann, Hadumod 2008: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner.
- Collins English Dictionary and Thesaurus*. Red. J.M. Sinclair. Harper Collins, 2. udg. 2000.
- Danske talemåder*. Red. Allan Røder. København: Gads Forlag 1998.
- Den Danske Ordbog* 1-6. Hovedred. Ebba Hjorth & Kjeld Kristensen. København: Gyldendal/DSL 2003-05.
- Den Store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi*. <http://www.denstoredanske.dk>
- Dornseiff, Franz (red.): *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin/New York: Walter de Gruyter 1959.
- Förbjudna ordboken*. Red. Lars og Martin Melin. Stockholm: Norstedts 1998.

TEMATISKE BIDRAG

- Gyldendals Fremmedordbog*. Red. Sven Brüel og Niels Åge Nielsen. København: Gyldendal 1987.
- Idiomordbog. 1000 talemåder*. Red. Christian Michelsen. København: Gyldendal 1993.
- Jónsson, Jón Hilmar 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Forlagið.
- Jysk Ordbog*. <http://www.jyskordbog.dk/>
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Red. Michael Rundell m.fl. Oxford: Macmillan Education.
- New Oxford Picture Dictionary English-Vietnamese*. Red. E.C. Parnwell. Oxford: OUP 1989.
- Nöth, Winifried 2000: *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart: Metzler.
- Politikens synonymordbog*. Red. Allan Karker. København: Politiken 1988.
- Politikens visuelle ordbog. Dansk – engelsk – tysk – fransk – spansk*. Red. Jean-Claude Corbeil & Ariane Archambault. København: Politiken 2007.
- Sinn- und sachverwandte Wörter. Wörterbuch für den treffenden Ausdruck*. Red. Dudenredaktion. Mannheim: Duden 1986.
- Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Red. Hans Schemann. Stuttgart: Klett 1993.
- Talemåder i dansk*. Red. Stig Toftgaard Andersen. København: Gyldendal 2001.
- Variantenwörterbuch des Deutschen*. Red. Ulrich Ammon. Berlin/New York: de Gruyter 2005.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992-.

Anden litteratur

- Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. I: *Studier i Nordisk* 8, 39-51.

- Cruse, D. Alan, Franz Hundsnurscher, Michael Job & Rolf Lutzeier 2002 (udg.): *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Bd. 1. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Cubber, Walter De 2002: Onomasiologische Fallstudien. I: Cruse m.fl.: 752-763.
- Farø, Ken 2006: *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer Theorie der funktionalistischen Idiomäquivalenz*. (Upubliceret ph.d.-afhandling). København: Københavns Universitet.
- Geeraerts, Dirk & Grondelaers, Stefan 2002: Structuring of word meaning: An overview. I: Cruse et al.: 304-318.
- Hannedóttir, Anna Helga & Sofia Tingsell 2011: Svensk fraseologi för islänningar – om den isländsk-svenska ordboken i ISLEX och en onomasiologisk svensk resurs: Frاسبanken. I: *LexicoNordica* 18 (i dette bind).
- Hausmann, Franz-Josef 1990: Das onomasiologische Wörterbuch: Ein Überblick. I: Franz-Joseph Hausmann, Oskar Reichman, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta (udg.): *Wörterbücher*, bd. 2. Berlin/New York: de Gruyter, 1057-1067.
- Nimb, Sanni 2011: Semantiske relationer i en ny dansk begrebsordbog: genbrug på tværs af ordbøger. I: *LexicoNordica* 18 (i dette bind).
- Rehbock, Helmut 2000: Onomasiologie. I: Helmut Glück (Red.): *Metzler Lexikon Sprache*, 492f. Stuttgart: Metzler.
- Schmidt-Wiegand, Ruth 2002: Die onomasiologische Sichtweise auf den Wortschatz. I: Cruse m.fl.: 738-751.
- Tarp, Sven 2005: The concept of a bilingual dictionary. I: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen : Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Red. Irmhild Barz; Henning Bergholtz; Jarmo Korhonen. Frankfurt a.M.: Peter Lang, 27-41. (Finnische Beiträge zur Germanistik).

TEMATISKE BIDRAG

Tarp, Sven 2007: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Doktorafhandling. Aarhus: Center for Leksikografi.

Trap-Jensen, Lars 2011: Dansk begrebsordbog: baggrund og metode. I: *LexicoNordica* 18 (i dette bind).

Wiegand, Herbert Ernst 1999: *Wörterbücher*. The Hague: Mouton.

Ken Farø
adjunkt, ph.d.
Københavns Universitet
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Njalsgade 128
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk